वटाकरः, पुं, रज्जुः। इत्यमरटीकायां रामाश्रमः॥

वटारका, स्त्री, रज्जुः। दड़ि इति वेटे इति च भाषा। इति पुराणम्॥ (यथा, महाभारते। १२। ३२६। ३६।

"चत्वारिंशां सत्यमयीं धर्म्मस्येयं वटारकाम्॥"

पुंलिङ्गोऽप्ययं शब्दः। यथा, महाभारते। ३। १८७। ४०।

"वटारकमयं पाशमथ मत्स्यस्य मूर्द्धनि।
मनुर्मनुजशार्दूल! तस्मिन् शृङ्गे न्यवेशयत्॥")

वटावीकः, पुं, चौरविशेषः। यथा,—

"नामचौरो वटावीकः सन्धिचौरस्तु हारकः॥"

इति शब्दमाला॥

वटिः, स्त्री, (वटतीति। वट+"सर्व्वधातुभ्य इन्।" उणा० ४। ११८। इति इन्।) उपजिह्विका। यथा,—

"उपजिह्विकोत्पादिका च वटिरुद्देहिका देवी॥"

इति हारावली। ११०॥

वटिका, स्त्री, (वटिरेव। स्वार्थे कन्। टाप्।) वटी। वड़ी इति भाषा। तत्पर्य्यायः। निस्तली २। इति शब्दचन्द्रिका॥ अथ वटिकाविधिः।

"वटका अथ कथ्यन्ते तन्नामा वटिका वटी।
मोदको गुटिका पिण्डी गुड़ो वर्त्तिस्तथोच्यते॥
लेहवत् साध्यते वह्नौ गुड़ो वा शर्करा यथवा।
गुग्गुलुर्वा क्षिपेत्तत्र चूर्णं तन्निर्म्मिता वटी॥"

तत्र वह्निसिद्धे गुड़ादौ।

"कुर्य्यादवह्निसिद्धेन क्वचिद्गुग्गुलुना वटीम्।
द्रवेण मधुना वापि गुटिकां कारयेद्बुधः॥
सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुड़ः।
चूर्णे चूर्णसमः कार्य्यो गुग्गुलुर्मधु तत्समम्॥"

तत्समं चूर्णसमम्।

"द्रवन्तु द्विगुणं देयं मोदकेषु भिषग्वरैः॥"

द्रवं चतुर्गुणमिति वा पाठः। द्रवं द्रवरूपं द्रव्यम्।

"कर्षप्रमाणा तन्मात्रा बलं दृष्ट्वा प्रयुज्यते।

बलमिति कालादेरप्युपलक्षणम्। इति भावप्रकाशः॥ * ॥ व्यञ्जनोपयोगिद्रव्यम्। अस्यापि वड़ी इति भाषा। यथा,—

"माषाणां पिष्टिका हिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता।
तया विरचिता वल्ले वटिकाः साधु शोधिताः॥
तालितास्तप्ततैले ता अथवा सुप्रशेहिताः।
घटकस्य गुणैर्युक्ता ज्ञातव्या रुचिदा भृशम्॥
कुष्माण्डकवटी ज्ञेया पूर्व्वोक्तवटिकागुणा।
विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः॥
मुद्गानां वटिका तद्वद्रचिता साधिता तथा।
प्रथा रुथा ततो लघ्वी मुद्गरूपगुणा स्मृता॥"

इति भावप्रकाशः॥

वटी, स्त्री, (वट्+अच्। गौरादित्वात् ङीष्।) वटिका। इति भावप्रकाशः॥ वृक्षविशेषः। तत्पर्य्यायः। नदीवटः २ यज्ञवृक्षः ३ सिद्धार्थः ४ वटकः ५ अमरा ६ भृङ्गिणी ७ क्षीरकाष्ठा८। अस्या गुणाः। कषायत्वम्। मधुरत्वम्। शिशिरत्वम्। पित्तनाशित्वम्। दाहतृष्णाश्रमश्वासविषक्षर्द्दिभ्रमनत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

वटी, त्रि, रज्जुः। इत्यमरः। २। १०। २७॥

व(ब)टुः, पुं, (वटतीति। वट्+"कटिवटिभ्याञ्च।" उणा० १। ६। इति उः।) माणवकः। यथा,—

"वटुः पुनर्म्माणवको भिक्षास्थ ब्रह्मचारकम्॥"

इति हेमचन्द्रः॥

ब्रह्मचारी। यथा। वटुर्ब्रह्मचारी। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, महाभारते। १। १८६। १५।

"तस्माद्ब्रुवन्तु सर्व्वेऽत्र वटुरेष धनुर्म्महान्।
आरोपयतु शीघ्रं वै तथेत्यूचुर्द्विजर्षभाः॥")

कुटन्नटवृक्षः। यथा,—

"मण्डूकपर्णः शोणाकः शुकनासः कुटन्नटः।
ऋक्षो वटुर्दीर्घवृन्तो दीर्घवृन्तक इत्यपि॥"

इति च शब्दरत्नावली॥

बालकः। यथा,—

"बालको माणवो बालः किशोरो वटुरित्यपि॥"

इत्यपि शब्दरत्नावली॥

वटुकः, पुं, (वटु+स्वार्थे संज्ञायां वा कन्।) बालकः। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, पाद्मे क्रियाचतुर्द्दशीकल्पे।

"कुमारीवटुकान् पूज्य तथा श्वेतपोधनान्।
राजसूयफलं तेन प्राप्यते नात्र संशयः॥"

ब्रह्मचारी। यथा, भागवते। १०। ८८। २७।

"तं तथा व्यसनं दृष्ट्वा भगवान् वृजिनार्द्दनः।
दूरात् प्रत्युदियाद् भूत्वा वटुको योगमायया॥")

भैरवविशेषः। (यथा, महानिर्व्वाणतन्त्रे। २। २४।

"भैरवाश्चैव वेताला वटुका नायिकागणाः।
शाक्ताः शैवा वैष्णवाश्च सौराः गाणपतादयः॥")

अस्य मन्त्रादिर्यथा,—

"उद्धरेद्वटुकं ङेन्तमापदुद्ध्वारणं तथा।
कुरुद्वयं पुनर्ङेन्तं वटुकश्च समुद्धरेत्।
एकविंशत्यक्षरात्मा शक्तिरुद्रो महामनुः॥"

अस्य पूजा। प्रातःकृत्यादिप्राणायामान्तं विधाय पीठन्यासं कुर्य्यात्। यथा। धर्म्मादिअनैश्वर्य्यान्तं देहे विन्यस्य ऋष्यादिन्यासं कुर्य्यात्। यथा शिरसि ॐ दृष्टदारुकऋषये नमः। मुखे गायत्रीच्छन्दसे नमः। हृदि वटुकभैरवाय देवतायै नमः। ततो मूर्त्तिन्यासः। ह्रीं वौं ईशानाय नमोऽङ्गुष्ठयोः। ह्रीं वें तत्पुरुषाय नमस्तर्ज्जन्योः। ह्रुं वु अघोराय नमो मध्यमयोः। ह्रिं विं वामदेवाय नमोऽनामिकयोः। ह्रं वं सद्योजाताय नमः कनिष्ठयोः। पुनस्तत्तदङ्गुलीभिः शिरोवदनहृदयगुह्यपादेषु तत्तद्बीजादिकास्तत्तन्मूर्त्तीर्न्यसेत्। तथोर्द्ध्वप्राग्दक्षिणोदीच्यपश्चिमेषु मुखेषु च तान् न्यसेत्। तथा च निबन्धे।

"अङ्गुलीदेहवक्त्रेषु मूर्त्तीर्न्यसेद्यथा पुरा।
सत्यादिपञ्चब्रह्माढ्यशक्तिबीजपुरःसरम्।
वकारं पञ्चब्रह्माढ्यमीशानादिषु योजयेत्॥"

ततः कराङ्गन्यासौ। तद्यथा ॐ ह्रां वां अङ्गुष्ठाभ्यां नम इत्यादि। ॐ ह्रां वां हृदयाय नम इत्यादि च। षड्दीर्घबीजद्वयेन कुर्य्यात्। तथा च निबन्धे।

"षड्दीर्घयुक्तया शक्त्या वकारेणापि तद्वता।
अङ्गानि जातियुक्तानि प्रणवाद्येन कल्पयेत्॥"

ततो ध्यानम्।

"तस्य ध्यानं त्रिधा प्रोक्तं सात्त्विकादिप्रभेदतः॥"

सात्त्विकम्। यथा,—

"वन्दे बालं स्फटिकसदृशं कुण्डलोद्भासिवक्त्रं
दिव्याकल्पैर्नवमणिमयैः किङ्किणीनूपुराद्यैः।
दीप्ताकारं विशदवदनं सुप्रसन्नं त्रिनेत्रं
हस्ताब्जाभ्यां वटुकमनिशं शूलदण्डौ दधानम्॥" १॥

राजसं यथा,—

"उद्यद्भास्करसन्निभं त्रिनयनं रक्ताङ्गरागस्रजं
सौराख्यं वरदं कपालमभयं शूलं दधानं करैः।
नीलग्रीवमुदारभूषणशतं शीतांशुचूड़ोज्ज्वलं
वन्धूकारुणवाससं भयहरं देवं सदा भावये॥" २॥

तामसं यथा,—

"ध्यायेन्नीलाद्रिकान्तं शशिशकलधरं मुण्डमालं महेशं
दिग्वस्त्रं पिङ्गकेशं डमरुमथ रुचिं खड्गशूलाभयानि।
नागं घण्टां कपालं करसरसिरुहैर्बिभ्रतं भीमदंष्ट्रं
सर्पाकल्पं त्रिनेत्रं मणिमयविलसत्किङ्किणीनूपुराढ्यम्॥" ३॥

"सात्त्विकं ध्यानमाख्यातमपन्हत्युविनाशनम्।
आयुरारोग्यजननमपवर्गफलप्रदम्॥ १॥
राजसं ध्यानमाख्यातं धर्म्मकामार्थसिद्धिदम्। २।
तामसं शत्रुशमनं क्षत्याभूतगदापहम्॥" ३॥

एवं ध्यात्वा मानसैः संपूज्य शङ्खस्थापनं कुर्य्यात्॥ * ॥ अस्य पूजायन्त्रम्।

"धर्म्माधर्म्मादिभिः कल्पपीठे पङ्कजशोभिते।
षट्कोणान्तस्त्रिकोणस्थे योमपङ्कजसंयुते॥"

ततो मूलेन मूर्त्तिं सङ्कल्प्य पूर्व्ववत् ध्यात्वावाहनादिकं कुर्य्यात्। तत्र क्रमः। मूलेन सद्योजातमन्त्रेणावाहनम्। मूलादिवामदेवेन स्थापनम्। मूलेन सान्निध्यम्। अघोरेण सन्निरोधनम्। तत्पुरुषेण योनिमुद्राप्रदर्शनम्। ईशानेन वन्दनमिति विशेषः। ततः कर्णिकायां दिक्षु कोणेषु ईशानादीन् यजेत्। ततो योमपङ्कजदलेषु असिताङ्गादिभैरवान् यजेत्।

"असिताङ्गो रुरुश्चण्डः क्रोधोन्मत्तौ च भैरवौ।
कपाली भीषणश्चैव संहारोऽष्टौ च भैरवाः॥"

एतैरष्टभैरवैर्द्वितीयावरणम्। ततः षट्कोणेषु ह्रां वां हृदयाय नम इत्यनेन पूजयेत्।